

Nərminə İsrafil qızı Məmmədova
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

VIRTUAL ÜNSİYYƏT TEXNOLOGİYALARININ BƏZİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Нармина Исрафил гызы Мамедова
доктор философии по педагогике

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВИРТУАЛЬНЫХ КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Narmina Israfil kzy Mammadova
PhD in Pedagogy

SOME FEATURES OF VIRTUAL COMMUNICATION TECHNOLOGIES

Xülasə: Məqalədə qeyd olunur ki, uşaqların təlim-tədris prosesində virtual məkandan, kompüter və internet texnologiyalarından-virtual vasitələrdən sağlam istifadə bir problem kimi diqqəti cəlb edir. Günümüzdə bu istiqamətdə təlim strategiyalarının yaradılması aktuallıq kəsb edir.

Açar sözlər: valideyn, uşaq, informasiya və təhsil mühiti, milli-mənəvi dəyərlər, yeni baxış, internet saytı, təhlükəsizlik

Резюме: В статье основное внимание уделяется использованию детского виртуального пространства, компьютерных и интернет-технологий. Автором статьи отмечаются пути защиты детей от негативного воздействия Интернета. Помимо преимуществ использования виртуального пространства, важно также дать вам информацию о множестве негативных функций.

Ключевые слова: родитель, ребенок, информационно-образовательная среда, национально-моральные ценности, новый подход, интернет-сайт, безопасность

Summary: The article focuses on the use of children's virtual space, computer and internet technologies. Good advice is given to protect children from the negative impact of the internet. In addition to the benefits of using virtual space, it is also important to give you many negative features.

Key words: parent, children, information and educational environment, national-mental values, unity principle, interactive Website, safety

Qloballaşma şəraitində bu gün dünyamızı ən müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyaları-kompüter, internet, elektron poçt və sair olmadan təsəvvür etmək çətindir. Müasir dövrdə virtual istifadə vasitələrinin qlobal informasiya məkanı cəmiyyətin bütün sahələrində olduğu kimi, təhsil sistemində də rolunu artırmaqdadır. Xüsusilə son dövrlərdə internet telekommunikasiya şəbəkəsi insanların məlumat əldə etmək və istifadə imkanlarının daha çox artırması kimi xidmətlərin şaxələnməsi və inkişafı ilə birlikdə gündəlik ünsiyyətin bir vasitəsinə çevrilmişdir. Müasir təhsil sistemində

informasiya sahəsinin daha da, genişlənməsi (e-poçt, veb sahifəsi, bloq, Facebook, twitter, whatsapp, intagram və s.) ilə xarakterizə olunur.

Bu baxımdan təhsillə bağlı bir çox normativ-hüquqi aktlarda, eləcə də "Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Strategiya haqqında" sənəddə bu məsələ xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılmışdır (1).

1993-cü ildən həyatımıza daxil olan internet-virtual qlobal informasiya məkanı, kiberməkan (cyberspace) ölkəmizdə də, çox sürətlə yayılmaqdadır. Virtual qlobal informasiya məkanı

olan kiberməkan (cyberspace) termini ilk dəfə keçən əsrin 80-ci illərin əvvəllərində (Uilyam Qibsonun "Neuromecer" romanında işlədilib) müxtəlif məqsədlərlə istifadə olunsada, son dövrdə qarşıya çıxan prioritet istifadə sahələrindən biri şübhəsiz, onun ünsiyyəti təmin etmək xüsusiyyətidir (2). Bizi bu məkanla birbaşa bağlayan texnoloji avadanlıq kompüterdir. Kompüter demək olar ki, gerçək aləmlə virtual məkan arasında sehrli güzgü rolunu oynayır.

Xüsusilə son illərdə kompüter və internet xidmətlərinin ünsiyyət məqsədli istifadə imkanlarının artması ilə birlikdə onları ailələrin əsas texnoloji avadanlıqları sırasına daxil olmuşlar. Belə ki, artıq hər evdə internet əlaqəsi olan bir kompüterin olması, haradasa adi bir hal almışdır.

İnternet telekommunikasiya şəbəkəsinin təhsildə çəkisinin artması bəzi problemləri də, özü ilə birlikdə gətirmişdir. İnternetin uşağın zehni və ruhi inkişafına mənfi istiqamətdə təsir edə biləcək cəhətlərini nəzərə aldıqda, uşaq ailələrdə valideynlərin üzərinə bu məsələdə mühüm vəzifələr düşür. İnternet istifadəsinə nəzarəti ailədə bilavasitə, böyüklər etməlidir (3).

İnternetin sosial mühitə, aid üzvlərinə təsirinin müəyyənəşdirilməsi məqsədilə dünya ölkələrində bir sıra tədqiqatlar aparılmış və aparılmaqdadır. Lakin Azərbaycanda İnternetin ailə ünsiyyətinə necə təsir göstərməsi ilə bağlı tək-tək məqalələri çıxmaq şərti ilə, bu sahədə heç bir tədqiqat işinə rast gəlinməmişdir. Ona görə də, bu məsələ ilə bağlı əsasən xaricdən toplanmış işlərdən, bir sıra materiallardan istifadə edilmişdir.

Məsələn, 2004-cü ildə Pakistanda aparılan tədqiqatların birində cəmiyyətin hər təbəqəsindən, ailənin hər yaşda olan üzvündən internetdən istifadə edilməsi ilə bağlı anket sorğusu keçirilmişdir. Araşdırmanın nəticəsi Pakistanda internetin cəmiyyətə, ailənin üzvlərinə birbaşa təsir göstərdiyini, tənhalıq və depressiyanı artırdığını, ictimai bağların azalmasını və ailə ünsiyyətinin zəiflətdiyini ortaya çıxarmışdır.

2007-ci ildə Koreyada 4, 5 və 6-cı siniflərdə oxuyan, 222 şagirdi əhatə edən digər bir tədqiqatda uşaqların internet istifadəsinin ailə ilə keçirilən vaxt və ailədaxili ünsiyyət əlaqəsi araşdırılmışdır.

Tədqiqatdan əldə edilən nəticələrə əsasən, uşaqların ümumi internet istifadə müddətlərinin

ailə ilə keçirilən vaxtı və ailədaxili ünsiyyəti azaltdığı müəyyən edilmişdir. Həmçinin, tədqiqatda ailədə uşaqların internetdən faydalı veb saytlarından pədaqoji məqsədlə istifadələri, internet istifadəsində uşaqlara nəzarət edilməsi zərurətini də, meydana çıxartmışdır. Ancaq, valideynlərin uşaqların internet istifadəsinə dair qoyduğu vaxt məhdudiyyətlərinin uşaqların internet istifadə vərdişlərini dəyişdirmədiyini də, ortaya çıxarmışdır (4, 5).

İnternet texnologiyasının həyatımıza daxil olması ilə məktəbyaşlı uşaqların onlardan istifadə etmə şəkli intensiv hal almışdır.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, bu texnologiyalardan məktəblilər də, ən azı böyüklər qədər istifadə edirlər. Məsələn, Honq Konqda Ho və Linin (2001) apardıqları bir tədqiqatda 12-14 yaş arası uşaqların gündə orta hesabla 137 dəqiqələrini kompüter istifadəsinə həsr edərək, vaxt keçirdikləri müəyyən olunmuşdur (5). Amerika Birləşmiş Ştatlarında ailələrdə uşaqların kompüter və internet istifadəsinə dair aparılan digər bir araşdırmanın nəticəsi isə, 12-17 yaş arası uşaqların evdə orta hesabla 97 dəqiqə kompüterdən istifadə etdiklərini göstərir. Bu tədqiqatda həmçinin müəyyən olunmuşdur ki, valideynlər uşaqlarının təhsil imkanlarını inkişaf etdirmək və onları "bilik əsrinə" hazırlamaq üçün kompüter və internet istifadəsinə dəstəkləyirlər.

Yuxarıda qeyd olunanları yekunlaşdıraraq, internet texnologiyalarının müsbət cəhətlərindən bəzilərini aşağıdakılar şəklinə qruplaşdırmaq olar:

- Ünsiyyətin vizual və audio internet əsaslı texnologiyalarla həyata keçirilməsi; Dünyanın istənilən nöqtəsi ilə bağlantı yaradılması. Səsli, görüntülü, istənilən vaxt və məkanda ən sürətli ünsiyyətin təmin edilməsi, oradakılar ilə canlı görüşmək və əməkdaşlıqların təmin edilməsi;

- Məlumatla çatma və onun sürətlə əldə edilməsinin təmin olunması; Aktual xəbər və məlumat, bilgilərə çox qısa müddətdə yiyələnmək, eyni zamanda məlumat almaq və məlumat paylaşmaq imkanının təmin olunması;

- Araşdırma aparmaq və tədqiqat bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi;

- Uşaqların qazanmaq və itirmə duyğusunu təcrübə yolu ilə toplamalarına imkan yaratması;

Virtual ünsiyyət texnologiyalarının bəzi xüsusiyyətləri

- Fiziki imkansızlığa görə, tez-tez xəbər-
ləşmə ehtiyacı olan ailə üzvlərinin, bir-biri ilə
asan ünsiyyət qurmalarına imkan yaratması;

- Sürətli bağlantı və iqtisadi əlverişliliyi.
Digər informasiya vasitələrinə nisbətən, iqtisadi
cəhətdən daha əlverişli olması;

- Gedə bilmədiyimiz və görmədiyimiz yer-
lər haqqında məlumat almağın təmin edilməsi;

- Musiqi, video və s. bu kimi materiallar
sayəsində, əyləncəli vaxt keçirmənin təmin
olunması;

- Yeni dostlar qazanmanın təmin olunması
və s.

Ailələr virtual aləmin uşaqlar üzərindəki
təsiri ilə bağlı narahatlıqlarına və uşaqların kom-
püterdə oyun oynamaq, internetdən mahnı dinlə-
mək, yaxud rəsmə və filmə baxmaq kimi, təd-
birlərə dair mənfi düşüncələrə sahib olmalarına
rəğmən, onların kompüterdə həyata keçirdikləri
tədbirlərlə, boş vaxt keçirmələrini televiziya iz-
ləyərək boş vaxt keçirmələrinə nisbətən üstünlük
verirlər. Artıq ailələrdə uşaqların kompüterlərinin
olmaması bir çatışmazlıq kimi görünür.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünyanın inkişaf
etmiş ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da,
internet asılılığı son zamanlarda kütləvi xarakter
alaraq, ailədaxili ünsiyyətdə belə, geniş miqyasda
istifadə edilir. Kompüter və internet texnologiya-
larının ailə üzvləri arasındakı ünsiyyətə təsirini
düşündükdə, istər-istəməz onların müsbət cəhətləri
və əhəmiyyəti nəzərə aldığı kimi, mənfi
cəhətləri də, diqqət mərkəzində saxlanmalıdır.

Virtual aləmdə: internet dünyası, televizor
və hətta cib telefonları nə qədər faydalı olsalar
da, bir o qədər də zərərli cəhətləri vardır. Belə
ki, bu yeni ünsiyyət vasitələri bir tərəfdən hər
bir insan üçün vacib məlumatlarla zəngindir, ə
digər tərəfdən insanların, xüsusilə uşaqların və
yeniyetmələrin daxili aləminə, davranışına, psi-
xologiyasına sarsıdıcı təsir göstərir.

Kompüter və internet texnologiyalarından
istifadəsinin mənfi cəhətlərini aşağıdakılar şəkl-
ində qruplaşdırmaq olar:

- *Asılılıq.* Uzun müddət virtual aləmdən-
kompüter, internet, televizor və hətta cib tele-
fonlarından geniş istifadə nəticəsində asılılığının
yaranması. Əslində indiki dövrdə texnoloji alət-
lərdən istifadə özü ilə birlikdə yeni xəstəlik:
kompüter, internet asılılığı, başqa sözlə desək,

virtual asılılıq meydana gətirmişdir. 12-18 yaş
arası uşağın şəxsiyyət kimi formalaşması ba-
xımdan həlledici bir dövrdür. Axtarış dövründə
olan, xüsusilə də, müxtəlif problemlərdən dolayı
içinə qapanan uşaqlarda bu mərhələdə internet
asılılığının yaranması riski olduqca yüksəkdir.
Virtual asılılıq əslində davranış münasibə-
tlərinin ahənginə mənfi təsir göstərir. Həm uşaqların,
həm valideynlərin sosial həyatdan uzaqlaş-
masına səbəb olur. İnternet asılılığının olması
bir çox cəhətdən uşaqların ictimai həyatlarına
mənfi təsir etməsi və sosiallaşmadan uzaq bir
gəncliyin yetişməsi deməkdir. İnternet-virtual
aləm uşaqlarda sosial ünsiyyətsizliyin və tənha-
lığın yaranmasına gətirib, çıxarır. Bunun səbəbi
internetdən həddindən artıq istifadənin, fərdlərin
digər insanlarla görüşüb danışdıqlarına mane
olmasıdır. Bir çox kompüter fəaliyyəti fərdi
olmaqla yanaşı, uşaqları həmyaşıdları ilə dost
olmaq əvəzinə, ictimai inkişafa mane olan
"Elektron yoldaşlığın" yönəldir (6, 7, 8).

Sağlamlıq problemləri. İnternet istifadə-
sində uzun müddət uyğunsuz duruş mövqeyi bir
sıra fiziki qüsurlara yol açılması ilə nəticələnir.
Kompüter istifadəsi ilə müşayiət olunan əsas
fizioloji problemlər: görmə pozğunluqları, yuxu
pozğunluqları, radiasiya riski, çəki (kəkəlmə və
ya arıqlama), əzələ-skelet sistemi, stresslə bağlı
problemlər olaraq göstərilir. Kompüterin insan
orqanizminə təsirinə dair tədqiqatların böyük bir
hissəsi əlverişli olmayan kompüter iş şərait-
lərinin əzələ-skelet sistemli xəstəliklərinin ya-
ranmasına yol açan bir amil olduğunu ortaya
qoymuşdur. Kompüter iş mühitinin insan orqa-
nizminə təsiri ilə bağlı Kanada və Avstraliyada
1404 orta ümumi təhsil məktəbinin şagirdləri ilə
həyata keçirilən araşdırmada müəyyən edilmiş-
dir ki, masaüstü kompüterlərin istifadəsi ilə bağ-
lı məktəblərdəki iş mühitləri şagirdlərin istifa-
dəsinə uyğun deyil. Tədqiqatda kompüter iş
şəraitlərinə dair sağlamlıq risklərinin uşaqlara
böyüklərdən daha çox təsir etdiyi göstərilmişdir.

Bunun əsas səbəbinin kompüter və ətraf
məkanların daha çox böyüklər üçün nəzərdə tu-
tulmasının güman edilməsidir. Xüsusən, ekran
və klaviatura qələm-kağız kimi vasitələrdən bir
az fərqli olaraq, göz yorğunluğu, gözdə ağrı, ya
da acıma, quru, çiyin tutulması, kürək ağrısı kimi
bir çox optik və fiziki narahatlıqlara səbəb olur.

Həmçinin müşahidələr göstərir ki, kompüterdə çalışarkən, bədəndə gərginliklər və tutulmalar olur. Bir çox halda monitor və klaviaturalar adətən çox yüksəkdə yerləşdirildiyi üçün uşaqlar monitoru izləyərkən boyunlarının çox gərginləşməsinə, bilək və ayaqlarının da yenə səhv bucağa dayanması üzündən əzələ və vətərlərdə dartınmalar ortaya çıxır. Eyni problem kompüter iş mühitinin məktəbdəki ilə oxşar şəkildə olmasına görə evlərdə də baş verir (9, 10).

- Sosiallaşmadan uzaq bir gənliyin yetişməsi. Uşaqların yaşlıları ilə qarşılıqlı əlaqələrinin onların ictimai inkişafına, şəxsi davranışlarına və sosial qabiliyyətlərinə böyük təsiri vardır. Uşağın ətraf mühiti ilə bilavasitə qarşılıqlı təsir şəraitində olması, onun ictimai həyatı öyrənmə prosesini göstəricisidir. Fərddə ictimai uyğunluğun ölçüsü onların ətrafındakı insanlarla münasibətləri, kollektiv işində iştirak etməsi, konstruktiv olması, məsuliyyət daşması və birlikdə yaşamanın gətirdiyi qaydalara tabe ola bilməsidir.

- *Psixoloji-sosioloji problemlər.* Xüsusi məqsədlə keçirilən araşdırmalar informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının istifadəsi ilə bağlı olaraq uşaqların böyüklərə nisbətən daha çox psixososioloji problemlərlə qarşı-qarşıya qaldıqlarını göstərir. Bu problemlərdən başlıcası internet asılılığı, şəxsi inkişaf problemləri, əxlaqi inkişaf problemləri və sairədir. Eriksonun psixososial inkişaf nəzəriyyəsinə görə 12-18 yaş arası uşağın şəxsiyyət kimi formalaşdığı dövrüdür. Çox mühüm dəyişikliklər yaşadığı bu dövrdə uşaq ailəsindən çox, virtual aləmdən təsirlənir. Sağlam bir şəkildə formalaşması üçün gəncin ətrafında nümunəvi model olacaq ailə üzvlərinin olması böyük əhəmiyyət daşıyır. Ana və atalar uşaqlarına dostluq, hörmət və sevgi təməlinə əsaslanan əlaqələr qurmalıdırlar. Əgər uşaq bu dövrdə şəxsiyyət kimi yetişərsə, özünə güvənən, özündən əmin bir insan olaraq həyatını davam etdirə bilər və cəmiyyətə yaralı bir vətəndaş olar. Əks halda, yeniyetmə hələ şəxsiyyət kimi, formalaşmamış uşaq kimi davranan böyüklərdən biri olaraq, qarşımıza çıxacaq (9, 10, 11).

- Milli və mənəvi hissələrin kütləşməsi.

- Kitab oxuma vərdişinin aradan qalxması.

Mütaliənin heçə endirilməsi.

- Bədii və idman fəaliyyətlərinin azalması.

- Zorakılıq və təcavüzkarlığın artması.

- Eyni fiziki mühitdə olan ailə üzvləri arasında ünsiyyətin, bir-biri ilə keçirdikləri birgə vaxtın azalması.

- *İnternet oyunları.* Müşahidələr göstərir ki, virtual məkandan ən çox əyləncə məqsədilə istifadə edilir. Əylənlərin də, böyük əksəriyyəti yeniyetmə və gənclərdir. Onlar kiberməkanda əsasən kompüter oyunlarına, internetdə çat, forum, virtual tanışlıqlara rəğbət bəsləyirlər. Bu əyləncələrin içində virtual oyunlar üstünlük təşkil edir. Kompüter oyunları azyaşlıları virtual məkana cəlb edən əsas faktorlardan biridir. Uşaqların virtual oyunlara aludə olmasına təsir edən əsas amillərdən aşağıdakıları göstərmək olar:

1. Uşaqların sərgüzəşt və macəra axtarmaq həvəsi. Məlumdur ki, uşaqlar öyrənməkdən daha çox əylənməyi sevirlər. Belə imkanı da, onlara məhz kompüter oyunları bəxş edir;.

2. Uşaqların nəzarətsiz qalması. Böyüklərin başı öz problemlərinə o qədər qarışır ki, onlar uşaqlara vaxt ayıra bilmir, övladlarının məktəbdəki müvəffəqiyyətləri, keçirdikləri hissələri və təəssüratları ilə maraqlanmır, uşaqların hansı aləmdə yaşadıklarını və nə istədiklərini bilmirlər;

3. Valideynlər arasında daima baş verən konfliktlər. Bu situasiyada ailədə hökm sürən emosional-psixoloji gərginlikdən yaxa qurtarmaq üçün uşaq kiberməkanda olmağa üstünlük verir.

4. Uşağa ətrafdakıların, sinif yoldaşlarının və ya həmyaşlılarının fiziki və psixoloji zorakılıq göstərməsi kimi halların mövcudluğu. Müşahidə olunur ki, belə hallarda uşaq gününü virtual oyunlar oynamaqla keçirir. Şiddəti ehtiva edən, ya da asılılıq yaradan oyunlar ilə zorakılığa meyl və ya uzun müddətli oyun oynamaq vərdislərinin formalaşması nəzərə çarpır.

- *Zərərverici insanlarla tanışlıq.* Virtual məkanda insanlarla tanış olarkən diqqətli olmayan adamlar bu əlaqədən çox zərər görürlər. Məsələn, şəxsi məlumatlarını qarşı tərəfə verib, zərər görməsi.

Bundan başqa internetdə yeni tanışlıq nəticəsində qaçırılma, ya da təcavüzə məruz qalma uşaqların başına gələ biləcək ən ciddi təhlükələrdən biridir. Bu baxımdan ailələrin uşağın internet vasitəsilə qurduğu əlaqələri ardıcıl olaraq izləmələri, uşağı narazı salmadan e-poçtlarını və üzv olduğu qrupları izləməli, lazım olduqda seç-

Virtual ünsiyyət texnologiyalarının bəzi xüsusiyyətləri

mə proqramlardan istifadə etməklə bu cür təhlükələrin qarşısını ala bilər.

- Tanışlıq zamanı məxfiliyin itirilməsi. Bilərəkdən, ya da bilmədən böyük, gənclər və uşaqlar internetdə özlərini, həm də ailələrini təhlükəyə atacaq məxfi məlumatları yaymaları.

- *Zərərli məzmun. Uyğun olmayan zərərli materiallar.* İnternetdə axtarış aparılarkən dəyərli, aktual və doğru məlumatlarla yanaşı, lazımsız, zərərli və ya yanlış biliklər də əldə etmək olar. Bu barədə internetdə necə axtarış ediləcəyini bilmək vacib məsələdir.

Virtual-kiber aləmdə uşaqlar üçün uyğun olmayan bir çox sayt və ya məlumatlar var. "Uyğunluq" nisbi bir anlayış olub ailə, ya da cəmiyyətə görə dəyişsə də, seks, şiddət və terror saytları, silah və narkotik maddə istifadəsini təşviq edən bəzi materiallar həm cəmiyyət, həm də ailə tərəfindən uyğunsuzluq kimi səciyyələndirilir.

İnternetdə əhəmiyyətli məzmunla yanaşı, böyük nisbətdə pornoqrafik məzmun da, vardır. Bu məzmunu uşaqlar asanlıqla çatdığı üçün bunun onlara zərərli təsiri olub, istəmədən zərbələrə məruz qalmaları ehtimalı böyükdür. Uşaqlar üçün uyğun, təsirli və faydalı materiallar tapmasına əlverişli imkan yaradılmalıdır. Bir çox istənilməyən, neqativ informasiyanın internet vasitəsi ilə asanlıqla əldə edilməsi imkanları geniş olduğu üçün bu sahə daim diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Bu baxımdan uşaqların ziyanlı materialları görməməsi üçün ciddi qaydaların tətbiqinə ehtiyac vardır (3, 6, 7, 8, 11, 12, 13). Virtual aləmin uşaqların zehni inkişafına ictimai dəyərlər baxımından vurduğu zərərli cəhətlərin aradan qaldırmağın yollarını aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirmək olar:

1. Uşaqlara ad, ünvan, telefon nömrəsi, kredit kartın nömrəsi və şifrə kimi məlumatların heç vaxt verilməməsi. Əks halda dolandırıcı şəxslər bu məlumatlardan valideynlərindən icazəsiz hər hansı bir formada istifadə edə bilər;

2. Uşaqların hər hansı bir proqramı valideynlərinin, ya da etibarlı bir böyüyün icazəsi olmadan öz kompüterlərinə qoyması;

3. Uşaqların internetdə yeni tanış olduqları insanlarla valideynləri yanlarında olmadığı halda, görüşməməsi;

4. Uşaqların yeni tanış olduqları insanların yaşlıları deyil, pis niyyətli böyük, ola bilmə

ehtimalı üzündən valideynlərinin icazəsi olmadan hər hansı bir məkana, evə söhbət üçün getməsi;

5. Yeni bir dəyişiklik mühitinə daxil olarkən uşaqların diqqətli olması;

6. İcazəsi olmadan valideyninin e-poçtundan internetdə uzun müddət istifadə edilməməsi;

7. Özlərini narahat edən danışıqlara, ya da E-postalara cavab verilməməsi kimi məsələlərdə uşaqların valideynlə razılaşdırılmasının onlara izah edilməsi.

Göründüyü kimi, internetdə ailələri və uşaqları gözləyən bir çox təhlükə mövcuddur. Bu baxımdan kütləvi informasiya vasitələrindən, o cümlədən internetdən faydalanmaq üçün vaxt nəzarəti və sağlam istifadə xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Hazırda ailələrin və müəllimlərin uşaqlarda kiberməkan şüurunun inkişafını təmin etmələri üçün bəzi təhlükələri göz önünə gətirmələri vacibdir.

Təəssüf ki, Azərbaycanda bu istiqamətə hələ lazımı diqqət yetirilmir və zəruri maarifləndirmə işləri aparılmır. Məktəblilərin günün yarıdan çoxunun kompüterin qarşısında keçirməsi, internetdən, telefondan həddən artıq istifadəsi valideynlə, eləcə də müəllimlə ünsiyyətini heçə endirir. Bundan başqa, virtual aləmdə yuxarıda qeyd edildiyi kimi, əxlaqi dəyərlərə zidd, neqativ istiqamətdə təsir edəcək məlumatların da, yer alması halı özlüyündə bir sıra problemin həll edilməsini, o cümlədən valideynlərdə cavabdehlik hissinin olmasını tələb edir. Şagirdlərin böyük bir qisminin günün əksər hissəsini virtual məkanda keçirməsi və valideynin çox vaxt uşağın gündəlik dərslərini, tapşırıqlarını vaxtı-vaxtında yerinə yetirməsinə, dərslə davamiyyətinə nəzarət edə bilməməsi kimi hallar öz-özlüyündə bu istiqamətdə problemlərin yaranmasına gətirib çıxarır. Əks hallarda gözə görünməyən bu kimi amillər gələcəkdə böyük fəsadların törənməsinə, valideynlərin öz övladları üzərində nəzarəti itirmələrinə səbəb ola bilər.

İnkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi, ölkəmizdə də virtual aləm getdikcə insanlar arasında ünsiyyətin azalmasına, o cümlədən valideynlərlə uşaqların bir-birindən aralı düşməsinə gətirib çıxarmaqdadır.

Hazırda təhsil sistemində valideynlərin məktəbə cəlb edilməsi, onlar arasında sağlam əlaqəni təmin edilməsi istiqamətdə sistemli və

ardıcıl işlərin aparılması zəruridir. Uşağın həyata hazırlanmasında birinci dərəcəli rol oynayan məktəblə valideyn arasında əməkdaşlıqda olan boşluğun aradan qaldırılması bu işə öz müsbət töhfəsini verə bilər. Hazırda məktəbin valideynlərlə əlaqəsini təmin etmək məqsədilə yeni yaradılmış Məktəb icması adlı qurum öz fəaliyyətində bu istiqamətə xüsusi diqqət yetirməlidir. Uşaqları istənilən təhlükədən, o cümlədən virtual asılılıqdan qorumaq üçün ailədə münasibət düzlük, səmimiyyət və günahları boynuna almaq prinsipi əsasında qurulmalıdır. Elə etmək lazımdır ki, uşaq həmişə və istənilən şəraitdə sizə inansın və arxalansın.

Övladlarına kompüter almaqla valideynlər öz borclarını yerinə yeridənlərini düşünməməlidirlər. Əsas məsələ uşağın diqqətini bu avadanlıqdan düzgün istifadə etməyə istiqamətləndirməkdir. Uşaqları fəal oyunlara və hərəkət etməyə, imkan olsa dərindən kənar idman məktəblərinə cəlb etməklə, onların virtual aləmlə bağlılığını xeyli azaltmaq olar. Bu həm də, azyaşlıların orqanizmlərinin normal inkişaf etməsi və sağlamlığı üçün çox vacibdir. Ümumiyyətlə, demək olmaz ki, virtual aləmdəki oyunlar uşaqlar üçün tam ziyanlıdır, əksinə qaydasında oynadıqda bu oyunlar yeniyetmələrin xeyrinə də ola bilər. Məntiqi, düşünməyi məcbur edən, strateji, rollu və s. təfəkküryönlü oyunlar var ki, onlar oyunçudan güclü məntiq, intellekt, mübarizlik, çeviklik, ani reaksiya tələb edir. Valideynlər belə oyunları oynamaq üçün gündə 45 dəqiqəyə qədər tərəddüd etmədən övladlarına icazə verə bilərlər. Yaxşı olar ki, belə icazə uşağa yaxşı oxuması və özünü yaxşı aparması münasibətilə verilsin.

Zənnimcə, bu müsbət nəticə verir. Bundan əlavə, uşağın kompüterin, internetin müsbət cəhətlərindən istifadə etməsini də, müxtəlif metodlarla stimullaşdırmaq olar. Belə olduqda uşaqları kiberməkana tək virtual oyunlar deyil, kompüterin və internetin pozitiv imkanları da, cəlb edər. Uşaqlarda proqramlaşdırma, veb-dizayn, qrafika və s. kimi kompüter peşələri ilə məşğul olmaq həvəsi yarana bilər ki, bu da övladlarımızın gələcəkdə özlərini maraqlı və yüksək maaşlı işlə təmin edilməsinə zəmin yaradar.

Uşaq bir tərəfdən öz evində, valideynlərinin gözü qarşısında, nəzarəti altındadır, digər tərəfdən isə internetdə, televiziya, cib telefo-

nunda tapdığı "dostlarla" əlaqədədir. Bu virtual əlaqə onun şəxsiyyət kimi formalaşmasında müəyyən rol oynayır, hətta bəzən mövcud reallıqlardan təcrid edir. İnternetdə müasir əxlaq və həyat normalarını inkar edən saytlar, cib telefonlarındakı mesajlaşmalar, tanışlıqlar və teleməkandakı formaca bəsit, mənəviyyət baxımından zərərli mövzular, bəzən bizdən xəbərsiz uşağınızı əlinizdən "alır", onu ailə dəyərlərindən uzaqlaşdırır, qapalı və heç kimə məlum olmayan virtual dünyaya aparır. Hərdən oxumaq, inkişaf etmək, gələcəyi düşünmək əvəzinə yeniyetmələr, ətrafındakı bütün reallıqları ikinci dərəcəli, əhəmiyyətsiz sayırlar. Onların həyatı cib telefonu, internet və bəsit verilislərə bağlıdır. Bu amil özünü hiss etmədən, tədricən uşağınızı itirməyə gətirib çıxarır. Övladımız gözünüzün qarşısında olsa da, artıq bizim valideyn kimi onun tərbiyəsinə müdaxilə etmək, ona istiqamət vermək imkanlarınıza virtual aləm məxfi "qadağa qoyur". Diqqətsiz ailə uşağın tərbiyəsində valideyn funksiyalarını elə ilk günlərdən itirə bilər.

Uşaqları internetin mənfi təsirindən qorumaq üçün onlarla daha çox ünsiyyətdə olmaq vacibdir. Bunun əksinə olaraq isə çox hallarda valideynlərin özləri uşaqlarını kompüterin qarşısında oturdub, işlərini görür və ya istirahət edirlər. Uşağın kompüterdən istifadəsini isə nəzarətsiz qoymaq olmaz. Yaxından maraqlanmaq lazımdır ki, uşaq internetdə hansı saytlara girir, oyunlarla və ya maarifləndirici materiallarla nə dərəcədə maraqlanır? Ən əsası uşağa bütün günü kompüterin qarşısında keçirməyə şərait yaranmaması lazımdır. Hər gün onun üçün müəyyən vaxt ayrılmalıdır.

Uşaqların internetdə məşğulluğu daima nəzarətdə olmalıdır. Əslində indiki dövrdə problem müasir texnologiyanın yararlı və zərərli olması deyil, insanların bu alətlərdən necə istifadə etsələr daha faydalı ola biləcəyi problemdir. Problemlə bağlı təhlükələrdən xəbərsiz olan, valideynləri tərəfindən maarifləndirilməyən uşaq və yeniyetmələr aldadılma təhlükəsi ilə qarşı-qarşıyadır. Valideynlər uşaqlarına imkan yaratmalı, lakin nəzarəti də, unutmamalıdır. Əgər qadağa olarsa bu hal uşağın sosial həyatına təsirsiz ötürə bilməz. Məsələn, şagird müəllimin verdiyi hər hansı bir tapşırıq, yaxud təqdimatı hazırlamaq üçün internetdən

araşdırma aparması lazım ola bilər. Bu zaman digər yoldaşlarının heç bir məhdudiyətsiz bunu edə bildiyi halda, həmin uşağın valideyni ona məhdudiyət qoyduğu üçün bunu edə bilməməsi onda özünü qiymətləndirməni aşağı salar və sanki özünü geridə qalmış hiss edir. O, çarəni internet kafedə tapar ki, bu da təbii olaraq ev mühitində internetə girməsindən daha təhlükəli xarakter daşıyır. İnterneti müəyyən yaşa qədər də, qadağan etmək həll yolu deyil. Uşağın lazımı dövrdə və müəyyən miqdarda internetdən istifadəsi mümkündür. “Əsrimiz texnologiya əsridir” deyib özümüz, ailəmiz, uşaqlarımız ən son texnologiyalardan istifadə edərkən, onların nə kimi faydaları olduğunu öyrəndiyimiz kimi, nə kimi zərərləri olduğunu da araşdırmalıyıq. Çünki ətrafımıza baxsaq, bir çox insanların bundan xəbərsiz olduğunu asanlıqla görə bilərik. Üstəlik, texnologiyanın fiziki zərərlərini bilməyən, bunların qarşısını almağa cəhd göstərməyən insanlardan isə, onların mənəvi zərərləri barədə soruşmaq əbəsdir (4, 7, 14.).

Halbuki elə ilk baxışdan çox ciddi nəzarət tələb edən bu məsələdə müəyyən boşluqların olduğunu görmək o qədər də çətin deyil. Belə ki, bir çox ailələr “uşağım dizimin dibində olsun” deyəndə, həmçinin evdə darıxmasınlar deyə, televizor və kompüter arxasında oturdanda sonunu nəzərə almırlar. Təbii ki, onlar kompüterdə və televizorda göstərilənlərin gənclərin, xüsusilə də uşaqların təmiz beyinlərinə olduğu kimi yazıldığını və sonralar bu “yazı”ların onları istiqamətləndirdiyini də, bilmək istəməzlər.

Müasir ailələrin texnologiya ilə bağlı problemlərini üzə çıxarmaq və bu problemlərin həlli yollarını axtarmaq artıq günün tələbinə çevrilmişdir. Ona görə də, elə indidən bu problemlər barədə ciddi müzakirələr aparmağa, hətta yaxın və uzaq gələcək üçün xüsusi proqramların hazırlanmasına ciddi ehtiyac yaranmışdır.

Uşaqların virtual məkandan-internetdən sağlam istifadəsi üçün deyilənləri aşağıdakılar şəklində ümumiləşdirmək olar:

1. Uşaqların evdən internetdən, virtual məkandan istifadə etmələri valideynin nəzarəti altında olmalıdır.

2. Evdə kompüterin bütün ailə üzvlərinin birgə istifadə sahələrində olması təmin edilməlidir.

3. İnternet və kompüterdən istifadə etmə vaxtına məhdudiyət qoyulmalıdır.

4. Uşaq və valideyn arasında internetdən istifadəyə dair ümumi razılaşma əldə olunmalı, istifadə qaydaları müəyyən edilərək həyata keçirilməlidir.

5. Uşaqların internet vasitəsi ilə tanış olduğu və görüşdüyü şəxslərə nəzarət edilməlidir. Nəzarət üçün xüsusi proqramlardan istifadə olunmalıdır. Bu cür proqramların istifadəsinin təşviq edilməsi üçün müəllim və valideynlərin birgə əməkdaşlığı ilə seminarların təşkil olunması zəruridir.

6. Əlaqədar qurumların nəzdində internet qaydaları, internetdə təhlükəsizlik və etika ilə bağlı məlumat, yardım və dəstəyin təmin edildiyi veb portalları hazırlanmalı, bu istiqamətdə mövcud olan veb saytlarının müxtəlif media kanalları vasitəsilə reklam edilərək, istifadəsinin kütləviləşdirilməsinin təmin edilməsi diqqət mərkəzində olmalıdır.

Problemin aktuallığı. Uşaqların təlim-tədris prosesində virtual məkandan, kompüter və internet texnologiyalarından-virtual vasitələrdən sağlam istifadə bir problem kimi diqqəti cəlb edir. Günümüzdə bu istiqamətdə təlim strategiyalarının yaradılması aktualıq kəsb edir.

Problemin elmi yeniliyi: Məqalənin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, burada təhsilçilərdə idrak fəallığının təmin edilməsində virtual vasitələrin əhəmiyyəti ilə bağlı məsələlərə toxunulur, onun əsas məsələləri, səmərəli qurulmasının imkanları və yolları, həmçinin şərtləri diqqət mərkəzinə gətirilir, didaktik material kimi istifadə etmək haqda fikirlər irəli sürülür, tətbiqi ilə əlaqədar faydalı tövsiyələr verilir.

Problemin praktik əhəmiyyəti: Məqalədə virtual vasitələrdən istifadənin vacibliyi əsaslandırılır, təlim-tədris prosesində istifadə olunmasının düzgün qurulması ilə bağlı müəyyən təsəvvür yaradılır. Uşaqları internetin mənfi təsirindən qorumaq üçün virtual məkandan istifadə edilərkən onun faydaları ilə yanaşı, bir çox mənfi cəhətlərinin də pedaqoji fəaliyyət prosesində diqqətə çatdırılması xüsusilə böyük əhəmiyyətə malikdir.

Bu məqalə təhsilçilərə virtual vasitələr: kompüter və internet texnologiyaları ilə işləmək vərdislərinin qazandırılması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində müəllimlərə, valideynlərə, təhsil mütəxəssislərinə, bakalavrlar, magistrələr, eləcə də problemlə maraqlanan hər kəsə kömək edəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair 2014-2020-ci illər üçün Milli Stratejiya haqqında”. <http://president.az/articles/11312>.
2. Haqverdiyev V. Uşaqları virtual məkana cəlb edən nədir?. “Modern az.” qəz., 2010, 19 mart
3. An investigation of primary school teachers education on computer related ergonomics. Ergonomics in the digital age. Proceedings of the XV th Triennial Congress of the International Ergonomics Association, Seoul, Korea 36(8), (2007).
4. 29.Erwina B.A.,Turka C.L., Heimberga R.G., Frescoa D.M., Hantulab D.A. (2004). The Internet: home to a severe population of individuals with social anxiety disorder?.
5. Ho S., Lee T. (2001). Computer usage and its relationship with adolescent lifestyle in Hong Kong. Journal of Adolescent Health, 29(4.)
6. Yalçın. N. (2006, Şubat). İnterneti Doğru Kullanıyormuyuz? İnternet Bağımlısınıyız? Çocuklarımız ve Gençlerimiz Risk altındamı? IV. Bilgi Teknolojileri Kongresi, Akademik Bilişim Bildiriler Kitabı.
7. Şendağ S., Odabaşı H.F. (2006). İnternet ve Çocuk:Etik Bunun Neresinde? Uluslararası Eğitim Teknolojileri Konferansı.
8. Harris C., Straker L. (2000), Survey of physical ergonomics issues associated with school children's USE International Journal of Industrial Ergonomics.
9. Kraut R., Scherlis W., Mukhopadhyay T., Manning J., Kiesler S. (1996). The Home Net field trial of residential Internet services. Communications of the ACM.
10. Haugland S.W, Wright J.L (1997). Young children and technology: A world of discovery. Boston.
11. Tutkun Ö., Köksal A.(2000). Okul-Aile İşbirliğinde Yeni Yaklaşımlar. Eğitim Araştırmaları Dergisi.
12. Родительской Конференции. docx, дата проведения. Online http://socobraz.ru/index.php/сообщество_родителей.
13. Kass R.A., Tinsley H. E. (1979). Factor analysis. Journal of Leisure Research.
14. Harris Andrews J., Anstoy L.,V. (2002). Some Observations on School-Community-Family Relations in Selected Schools in Newfoundland.

E-mail: nermine_m@mail.ru

Rəyçi: *ped.ü.elm.dok. İ.H. Cəbrayilov*

Redaksiyaya daxil olub: 12.03.2018